

СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ В ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЯХ

Розглянемо трансформаційні процеси словниково-термінологічного забезпечення в умовах переходу від індустріального суспільства до суспільства знань, обґрунтовано доцільність використання у бібліотечно-інформаційній діяльності елементів ринкових відносин. Сектор інформаційних послуг проаналізовано з точки зору розширення послуг, отримання доступу до національних та світових інформаційних електронних ресурсів. Наголошено на потребі впровадження в бібліотечній справі передових надбань сучасного менеджменту.

Ключові слова: інформаційне суспільство, суспільство знань, екстракції нових знань, достовірність інформації, автоматичне зчитування каталогів, аудіокниги, інтегрований технологічний цикл, соціокультурна компетентність.

І.М. Vinichuk

SOCIAL-COMMUNICATIVE ASPECTS IN INFORMATION TECHNOLOGIES

Events in society, which result in important changes in activity of libraries in transition from industrial society to society of knowledges, are probed, specified on the necessity of the use in the libraries of economic management for the improvement of the informative providing. Informative services are analysed from point of increase of their variety and efficiency of cooperating with informative portals. Specified on the necessity of the use of new models of modern management for libraries.

Keywords: informative society, society of knowledge, extraction of new knowledge, authenticity of information, self-scan of catalogues, audio books, інтегрований technological cycle, social and cultural competence.

У сучасному світі інтенсивно розвиваються процеси глобалізації, які фактично охопили і сферу культури та мистецтва. Значно розширюються межі міжнародного співробітництва, втрачаються традиційні культурно-мистецькі та наукові зв'язки народів, розмежовуються етнічні групи людей відповідно до стандартів їхнього розуміння національно-територіальної та мовної цілісності, культурної ідентичності та самоідентифікації в термінах культури.

На думку професора В. Чернеця, становлення інформаційного суспільства, динамічний розвиток інноваційної соціально-виробничої структури неможливий без людини творчої, ініціативної, здатної самостійно формулювати достойну мету і знаходити адекватні шляхи її досягнення [12]. Тому в систему освіти активно впроваджують новітні інформаційні технології навчання. Вони ґрунтуються на фундаментальних соціально-культурних принципах і значною мірою змінюють характер і спосіб входження людини у світ освіти і культури. Це додатково стимулює інтерес до проблеми самоорганізації та динаміки розвитку в сфері сучасної культури, її словниково-термінологічного забезпечення.

З'ясування ролі документа як засобу комунікації, забезпечення систем та системних зв'язків між терміноелементами терміносистеми програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації, що функціонують за єдиними та узгодженими стандартами, протоколами і технологіями в усьому соціальному секторі, досвіду формування нормативної бази України в галузі інформаційних технологій в умовах інформаційно-комунікативної сфери сучасного суспільства, до цього часу не були предметом спеціального дослідження, а тому їхній цілісний науковий аналіз є актуальним завданням науки в галузі документознавства.

Сьогодні Україна входить у всесвітній інформаційний простір, не маючи достатньо виробленої мови комп'ютерної сфери, проте, вирішення основних проблем міждержавної комунікації без комп'ютеризації та оволодіння сучасними інформаційними технологіями, а значить, і без їхньої мовної реалізації, – неможливе. Нині дуже актуальне формування національної українськомовної мережі з подальшим її впровадженням у глобальну світову

мережу, а також створення досконалої системи комп'ютерних термінів українською мовою [15].

Щоб розробити термінологічну систему в певній предметній галузі, треба добре знати ту предметну галузь і мову, в середовищі якої має виконувати свої функції терміносистема. Інтенсивне оновлювання понятійно-термінологічного апарату документознавства зумовлює необхідність «дидактичної трансляції» в навчальний процес підготовки документознавців спеціальним чином упорядкованих і систематизованих у навчальних словниках фундаментальних та новоутворених термінів документознавчої науки. Створення навчального словника на теоретично обґрунтованих дидактичних засадах – системності, науковості, доступності – позитивно вплине на якість знань студентів (глибину, системність, усвідомленість), а також сприятиме розвитку їхньої пізнавальної активності та самостійності.

Сучасний стан стандартизованості науково-технічної термінології потребує переходу на нову технологію створювання, експертизи та оброблення стандартів різного типу (на терміни та визначення понять, продукцію, послуги, технічні умови тощо), а також опрацювання текстів законів та нормативних документів різних рівнів та галузей знань. Усі ці документи потребують контролювання термінів щодо їхньої уніфікованості, стандартизованості, гармонізації з іншими національними та міжнародними стандартами, оновлювання та внесення змін до стандартів, законів та нормативних документів тощо. Така технологія передбачає наявність повнотекстової бази національних термінологічних стандартів та стандартизованих термінів. Національний банк із повнотекстовою базою українських термінологічних стандартів було створено в УкрНДІСІ на замовлення Держспоживстандарту. Він містить близько 60 тис. термінослів науково-технічних термінів практично з усіх галузей науково-виробничої діяльності. До складу кожної термінослівної статті належать: український термін, визначення поняття, англійський, німецький, російський та французький відповідники. Цей банк корисний для розв'язування багатьох задач, зокрема: розбудова гармонізованої одно- та багатомовної термінології на національному та міжнародному рівнях; постійного оновлювання та переглядання великого обсягу термінологічної інформації; шукання термінологічних даних за різними критеріями чи їхніми комбінаціями (особливо інформації про наявність у банку терміна та дефініції відповідного йому поняття; подавання даних у різних формах відповідно до специфікації користувача; створювання серійних спеціалізованих словників (перекладних та тлумачних) тощо. На жаль, уже створений банк усталеної термінології ще не використовують належним чином. Причиною цього є низька активність упровадження банку у виробничий, науково-дослідницький та навчальний процеси з боку розробника і відсутність зацікавленості з боку споживача, що здебільшого виправдовують відсутністю коштів на впровадження комп'ютерних технологій.

Аналізування термінологічної бази щодо повторності термінів (наявності однакових термінів у різних стандартах) показав, що дублювання термінів у термінологічних стандартах становить близько 13%. Причому трапляється воно частіше в новітніх галузях знань і значно менше – в традиційно усталених. Наявність повторних термінів у кількох стандартах – явище небажане, але часом – потрібне через те, що іноді виникає потреба долучити вже стандартизований термін до іншої стандартизованої терміносистеми для устаткування її цілісності, яку виявляють у процесі логіко-лінгвістичної експертизи термінологічного стандарту. Термінологічна база потребує доопрацювання в плані: усунення зайвого (необґрунтованого) дублювання термінів та визначень понять як у термінологічних стандартах, так і в базі стандартизованих термінів; уніфікація мовних засобів для позначання найзагальніших понять; гармонізування термінів та визначень понять у середовищі української мови та багатомовному просторі; відображення сучасного стану фахових знань терміносистемами стандартів. Першочерговим завданням щодо вдосконалення створеного національного банку стандартизованої термінології є внутрішньомовне узгодження (гармонізування) української науково-технічної термінології (уніфікація мовних засобів для позначання найзагальніших понять, однозначна відповідність між терміном та поняттям) на засадах ДСТУ 3966-2000.

Гармонізування (узгодження) термінів у широкому розумінні – це процес встановлювання відношення еквівалентності між двома чи більшою кількістю термінів у рамках одної або кількох мов. Гармонізування термінів можна розглядати у двох аспектах: коли їхня уніфікація відбувається у середовищі одної мови (української, російської, англійської, будь-якої, але одної), та у середовищі кількох мов. У першому випадку досліджують поняття будь-якої предметної галузі на їхню збіжність або подібність у системі понять предметної галузі. Наявність таких понять спонукає до досліджування термінів, якими ці поняття позначено. Якщо поняття збігаються або дуже подібні, то й терміни, якими їх позначено, мають збігатися за своєю зовнішньою та внутрішньою формою. Це є пряма робота лінгвіста-термінолога – віднайти (або вибрати) той термін для подібних понять, який відповідав би нормам цієї мови та семантичним ознакам поняття.

Уніфікація термінів у середовищі одної мови можна звести до двох операцій:

- ✓ порівнювання визначень поняття;
- ✓ вибирання терміна для позначення однакових чи подібних понять.

У другому випадку, оскільки здебільшого термінологію будь-якої галузі знання розробляють паралельно кількома мовами, то системи понять встановлюються та визначаються незалежно одна від одної. Це є одна з головних умов створювання банку гармонізованої термінології: наявність терміносистем одної предметної галузі різними мовами. Ця умова принципово важлива в тому сенсі, що методи творення термінологічних стандартів не можуть опиратися на переклад термінів як основний засіб розроблення термінологічних стандартів. Гармонізування термінів базується на аналізуванні змісту відповідних їм визначень понять. Відношення еквівалентності між двома або кількома термінами встановлюється в разі змістової відповідності визначень, позначених цими термінами понять. Якщо зміст визначення поняття у мові-джерелі відповідає змісту визначення поняття в цільовій мові, то між такими термінами є відношення еквівалентності, тобто ці два або більше термінів вступають у відношення відповідності, що і надає їм право слугувати відповідниками у цих мовах. Якщо ці терміни стандартизували національні або міжнародні органи, то про них можна сказати, що це є гармонізовані стандартизовані терміни національного чи міжнародного рівня.

Гармонізації термінів найкраще можна досягнути між окремими парами мов, де в кожній парі одна й та сама мова (наприклад, українська в українських термінологічних стандартах). Тоді еквівалентні зв'язки встановлюються між українськими термінами та англійськими; українськими та німецькими; українськими та французькими; українськими та російськими тощо. Користувачів банку термінів треба попередити, що еквівалентність між англійськими та німецькими термінами, або між німецькими та французькими не перевірено. Процес гармонізування термінології базується на таких чинниках: незалежності укладання терміносистем різними мовами; змістовому аналізуванні визначень понять, щоб виявити відповідність (або невідповідність) змісту визначень; методі порівнювання у мовних парах, де одна мова щоразу та сама; гармонізування термінології не передбачає перекладання терміна з одної мови на іншу [7].

У випадку, коли поняття не має еквівалента в іншій мові, вводять переклад цього терміна, який позначає поняття іншою мовою або залишають визначення поняття без терміна. Проте, такий переклад у надрукованому словнику цієї мови не може бути терміном. Тому всі перекладені терміни повинні мати особливу позначку в базі даних.

Для досягнення належного рівня прилучення українського оновлення понятійно-термінологічного апарату документознавства та науково-технічної термінології до світової, процес гармонізування за наведеною технологією треба здійснювати постійно і синхронно як з розвитком української, так і з розвитком зарубіжної термінології. Найефективніше це можна здійснити, поєднуючи наявний банк стандартизованих термінів з іншомовними терміносистемами за допомогою програм підтримування технології гармонізування. Основною ідеєю такого програмного статку є багатоступенева процедура пошуку та вибирання терміна; формування та зберігання двох систем термінів, які аналізуватиме експерт. Термінологічні стандарти сьогодні треба сприймати не як видумані якимись чиновниками накази згори, а як

документи про домовленість фахівців якоїсь предметної галузі щодо назв певних фахових понять для кращого і однозначного взаєморозуміння. Держстандарт у цій справі виступає в ролі координатора.

Нинішній соціум означають як «телепатичний» або телевізійний, бо, власне, на медіа-основі формується сучасна картина світу та Інтернет-освоєння дійсності особистістю. «В новому суспільстві, – зазначає український вчений А. Чухно, – на перше місце виходить якісно новий виробничий продукт – інформація і знання. Перетворення знань та інформації на головний виробничий ресурс зумовило появу таких якісно нових понять, як: інтелектуальний продукт, інтелектуальна праця, інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал [14]. У глобальному розумінні, виділені інституалізовані засоби масової комунікації на всіх етапах і за всіх типів культурних змін можуть виступати фактором нерівноваги щодо неінституалізованого потоку інформації. Каналізуючи простір альтернатив, формальні канали комунікації створюють напруження, під впливом якого частина потоків «сукупної» інформації спрямовується в ієрархічний «низ» системи, а інша, близька до легітимної, – «нагору» ієрархії. У такий спосіб відбувається упорядкування структури інформації: хаотично випадковий обіг інформації структурується, завдяки чому забезпечується взаємодія «офіційних» і «неофіційних» потоків інформації. Низхідний потік знімає напруження системи, виводячи енергію неаккультуваного індивіда або групи у зовнішнє середовище і позбавляючи вищі ієрархічні рівні від надлишку енергії. Висхідний потік спрямовує різномірну інформацію на структурування квазіментальної інформаційної реальності, усуваючи можливість спонтанних змін. Потенційна енергія хаосу спрямовується на конституювання і підтримку вищих ієрархічних рівнів системи.

Саме тому, на думку професора В. Чернеця, є необхідним вивчення специфіки соціальної взаємодії у нових умовах, ґрунтовне, філософське та культурологічне вивчення процесу циркуляції соціокультурної інформації та комунікації [13]. Сьогодні слід говорити про появу нового типу людини сучасної, яку варто означати вже не як *homo sapiens*, а як *homo virtualis* (людину віртуальну, спрямовану на потенціальне, імовірнісне, можливе), яка створює власні віртуалістські стереотипи поведінки, виконуючи важливі соціальні та культуротворчі функції. Фундамент культурології був закладений у наукових працях В. Віндельбанда, М. Вебера, А. Доброхотова, Г. Зіммеля, Р. Кронера, О. Шпенглера, К. Яспера, Г. Айзенк, А. Леонтьєва, А. Урсул, Н. Віннер, В. Борева та ін.

Застосування соціально-комунікативної інформації в освіті й науці на теренах інформаційного суспільства з погляду сучасної соціальної філософії, її трансформація на рівні знання, духовно-ціннісного досвіду людства, нації, особистості розглядаються як новітній етап їхнього розвитку в працях В. Андрущенка, З. Батмана, Л. Губернського, Н. Гендиної, М. Кастельса, А. Козира, В. Кременя, М. Михайличенка, В. Межуєва, А. Найчука, В. Чернеця та ін.). Функціонування, трансформація, управління пізнавальною соціально-комунікативною інформацією в змісті й організації освіти розглядаються на теренах філософії освіти, методології освіти, дидактики (О. Анісімов, В. Бітаєв, Є. Бистрицький, Р. Бетрахмадов, Э. Баллер, І. Зязюн, Р. Зимовець, Р. Кобець, М. Каган, Л. Мацько, С. Ойзерман, Т. Пролєєв, О. Румянцев, О. Сидоренко, А. Спіркін, С. Шевчук, В. Шульга, С. Гончаренко, В. Чернець, В. Сичова та ін.).

В умовах переходу до інформаційного суспільства загострюється суперечність між невпинно зростаючими обсягами знань, що створюються суспільством і підлягають поширенню в часі та просторі обмеженими можливостями системи документальних комунікацій «ери Гутенберга», що ґрунтується на друкованих носіях. Необхідність розв'язання згаданої суперечності потребує кардинальної активізації робіт зі створення та впровадження в практику діяльності бібліотек новітніх комп'ютерних технологій. Вони мають забезпечити перехід до корпоративних технологій обробки документних потоків і формування єдиного науково-інформаційного простору, а також розроблення інтелектуальних технологій аналітико-синтетичної переробки інформації та екстракції знань.

Вирішення такої складної проблеми, як трансформація бібліотек від пасивних сховищ документної інформації на паперових носіях до активних розповсюджувачів знань засобами

електронних комунікацій, потребує використання методології системного аналізу. Остання передбачає дослідження бібліотечної сфери не лише як самостійної структури, а й як складової значно більшої системи. Для бібліотечно-інформаційної сфери структурою вищого рівня є суспільна сфера. Тому для визначення стратегічного напрямку трансформації бібліотек потрібно, насамперед, окреслити тенденції її розвитку. Сучасне суспільство, зазвичай, тлумачиться як «інформаційне», котре здійснює перші кроки на шляху переходу до «суспільства знань». При цьому останнє розглядається як вища стадія інформаційного суспільства. Очевидно, науковці, дослідження яких привели до появи терміна «суспільство знань», вкладали в нього дещо інший зміст.

Так професор Гарвардського університету Даніел Белл 1959 р. під час виступу на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбургу (Австрія) вперше вжив термін *постіндустріальне суспільство*. Ним визначався соціум, де індустріальний сектор втрачає провідну роль, а головною рушійною силою стають наука та високі технології. Це визначення і сьогодні повністю відповідає реаліям – його можна вважати класичним. Префікс *пост* допускає неоднозначність при тлумаченні основної характеристики суспільства. Конкретизуючи ідею цієї сутності, Пітер Друкер, основоположник менеджменту, професор низки американських університетів і консультант найбільших фірм США, 1966 р. увів у науковий обіг термін *суспільство знань (knowledge society)*, який означає тип економіки, де знання відіграють вирішальну роль, а їхнє виробництво стає джерелом розвитку [1; 9]. У вищевказаному контексті цей термін використовувався фахівцями до 80-х рр. XX ст., адекватно описуючи розвиток суспільства: у 30-х рр. з'явилася така наукомістка галузь виробництва як радіотехніка, у 40-х – ядерні технології, у 50-х – комп'ютерне виробництво, у 60-х – космічні технології. У 70-х успіхи в сфері мікроелектроніки спричинилися до появи у 80-х персональних комп'ютерів, а у 90-х – Інтернету. Якщо раніше наукомісткі технології сприяли зародженню в суспільстві «острівків знань», то персональні комп'ютери разом з Інтернетом обумовили лавиноподібне поширення глобальних інформаційно-комунікаційних технологій. Успіхи в даній сфері виявилися настільки разючими, що в засобах масової інформації сучасне суспільство почали називати інформаційним. Цей термін перейшов і в лексикон політиків, про що свідчить, наприклад, такий програмний документ, як «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства», котру схвалили лідери країн «великої вісімки» 2000 р. З вищевикладеного однозначно випливає мета та сутність трансформаційних процесів у бібліотеках в умовах переходу від індустріального суспільства до суспільства знань – забезпечення розроблення, створення та впровадження наукомістких (насамперед, інтелектуальних) інформаційних технологій.

Потрібно наголосити, що орієнтація на такі технології в бібліотеках існувала завжди. Взяти хоча би процес створення бібліографічної інформації. Детальне теоретичне осмислення, чітке визначення об'єкта та предмета бібліографознавства, методології та базових бібліографічних категорій і понад тисячолітня практика каталогізації привели до того, що бібліографічна діяльність стала вважатися рутинною. Але як процес наукового оброблення документів, який полягає в аналітико-синтетичній переробленні первинної документної інформації в бібліографічну, і тому його потрібно вважати першим етапом наукомістких технологій екстракції нових знань.

Магістральним напрямом формування єдиного науково-інформаційного простору держави виступає творення системи галузевих та регіональних науково-інформаційних порталів. До першочергових завдань формування такого простору належить створення науково-інформаційного веб-порталу із системами пошуку та архівації розміщеної в глобальних інформаційних мережах інформації про державу, а також наукової та суспільно значущої інформації. Актуальним для формування єдиного науково-інформаційного простору є також організація наповнення корпоративних баз, банків даних як засобу інтеграції інформаційних ресурсів бібліотек та інших центрів документних комунікацій, створення інтегрованої довідково-пошукової системи розкриття змісту сукупних фондів наукових бібліотек. Формуванню єдиного науково-інформаційного простору сприятиме й організація поточної

підготовки та розповсюдження на компакт-дисках галузевих серій наукових електронних видань «Бібліотека – суспільству», що створюватимуться шляхом обробки новітніх вітчизняних і світових потоків електронної інформації. До принципово нових завдань, пов'язаних із трансформацією сайту бібліотеки у науково-інформаційний портал, потрібно віднести і розробку комп'ютерних технологій інтелектуальної аналітико-синтетичної переробки інформації та екстракції знань. Ці технології мають забезпечити проведення бібліометричних, інформометричних та наукометричних досліджень і створення нових інформаційних продуктів. Для цього бібліотека має забезпечити створення та розвиток програмних засобів нового покоління для інтелектуальної обробки інформації [4].

Інтегровані інформаційні ресурси наукової електронної бібліотеки – це трьохкомпонентна структура, яка включає бібліографічні, реферативні та повнотекстові бази даних. Їхнє формування здійснюється з використанням конвеєрної ресурсозберігаючої технології, що передбачає доповнення бібліографічних записів електронного каталогу рефератами наукових публікацій та повнотекстове розширення реферативної бази даних гіпертекстовими посиланнями на поточні комп'ютерні версії публікацій. Пошуковий апарат наукової електронної бібліотеки України дає змогу виявляти документи за будь-яким елементом бібліографічного опису. Його особливістю є використання як одного з ключових елементів лінгвістичного забезпечення ключової реферативної бази даних. Виявлення потрібних користувачам документів за термінами з рефератів дозволяє досягти «золотої середини» між обмеженими можливостями бібліографічного пошуку і навігацією в повних текстах документів, яка супроводжується появою значної кількості нерелевантних матеріалів (у значного обсягових книгах зустрічаються практично всі загальноживані слова природної мови). Основною технологією інформаційного обслуговування користувачів наукової електронної бібліотеки є онлайн-доступ до її ресурсів. Досвід формування інформаційних ресурсів наукової електронної бібліотеки свідчить, що вирішення форматних, лінгвістичних, технологічних, програмно-технічних і телекомунікаційних питань не викликає особливих ускладнень і потребує відповідного фінансування. Головною завадою на шляху її розвитку є авторське право, точніше – відсутність у міжнародному та національному законодавствах чіткого визначення прав бібліотек щодо зберігання та використання електронних публікацій.

Великою мірою подолання цієї завади в Україні фахівці пов'язують із набуттям чинності «Положення про електронні наукові фахові видання», розробленого за участі Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського.

Згадані вище електронні видання мають доповнити існуючу систему наукових комунікацій і в перспективі стати однією з її основних складових. Необхідність переходу до таких видань зумовлена потребою вирішення суперечності між стрімко зростаючими обсягами нових знань, які мають акумулюватися і поширюватися в часі та просторі, і обмеженими можливостями традиційної системи розповсюдження публікацій на паперових носіях. Положення передбачає врахування електронних публікацій, виконаних із дотриманням певних вимог при захисті дисертаційних робіт. До таких видань належатимуть періодичні продовжувані видання, інформація в яких представлена у формі електронних даних, а також ті, що пройшли редакційно-видавниче опрацювання, призначені для поширення в незмінному вигляді включені до затверджених ВАК України переліків наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук і на які можна посилатися у наукових статтях і дисертаціях. Обов'язкові безплатні примірники таких видань виготовляються на компакт-дисках, які зберігаються в Книжковій палаті України, Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського і Національній парламентській бібліотеці України. Крім того, бібліотеки зобов'язані представляти згадані видання на своїх сайтах і забезпечувати безкоштовний доступ до них. Додаткових витрат на створення електронних наукових фахових видань практично не передбачається, оскільки сьогодні всі публікації первісно створюються з використанням комп'ютерних технологій. Натомість, їхнє упровадження дасть змогу вишам і науково-освітнім установам суттєво зменшити витрати на науково-видавничу діяльність.

Бібліотеки світу дедалі активніше долучаються до процесу створення реферативної інформації. Її формування здійснюється, як правило, у спеціальних інформаційних центрах. Така ситуація виникла внаслідок недооцінки бібліотеками ролі наукомістких технологій. Більш економічним вбачається проведення реферування як продовження процесу каталогізації в аспекті поглиблення аналітико-синтетичного оброблення документної інформації. Головними концептуальними засадами побудови системи реферування української наукової літератури є поєднання принципів розподіленого аналітико-синтетичного опрацювання публікацій кооперативними зусиллями суб'єктів системи документних комунікацій (бібліотеками, інформаційними центрами, науковими установами, навчальними закладами, видавництвами тощо) та централізованої кумуляції кооперативно створених масивів реферативної інформації з формуванням загальнодержавної реферативної бази даних. Реферативні ресурси оперативно ознайомлять різні категорії споживачів інформації з літературою, яка видається, сприяють ретроспективному пошуку публікацій, зменшують негативний вплив пов'язаного з диференціацією наук розсіяння публікацій, інформують про досягнення в суміжних науках, про інтеграцію наукових напрямів і дисциплін тощо. Слід відзначити також, що реферативні бази даних і журнали, окрім подання інформації про книжкові видання, розкривають зміст статей із періодичних та продовжуваних видань, збірників наукових праць, матеріалів конференцій тощо. А цей масив документів становить майже дві третини наукової інформації, не відображеної в каталогах бібліотек. Звісно, реферативні ресурси передбачають проведення бібліометричних, інформометричних і наукометричних досліджень, які дають змогу бібліотекам здійснювати інформаційно-аналітичне забезпечення науки. Важливим є також використання реферативних ресурсів для виявлення пріоритетних напрямів розвитку науки шляхом аналізу публікацій у реферативній базі даних [6; 8].

Якщо реферування вважати другим етапом наукового оброблення документів, то підготовка оглядово-аналітичних і прогностичних матеріалів, насамперед, для органів державної влади й органів місцевого самоврядування, є третім етапом цього процесу. Найбільших успіхів у реалізації таких завдань досягнуто Бібліотекою Конгресу США, яка первісно орієнтувалася на інформаційну підтримку діяльності вищого законодавчого органу держави. Певні здобутки у цих напрямках є і в українських бібліотек. У Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, наприклад, створено Службу інформаційно-аналітичного забезпечення управлінських структур, більшість обласних універсальних наукових бібліотек мають підрозділи з підготовки відповідних матеріалів для обласних і міських держадміністрацій. Спочатку діяльність цих підрозділів розгорталася на базі традиційних форм та методів інформаційного обслуговування і включала пріоритетне довідково-бібліографічне обслуговування, поточне інформування про надходження документів, зміст яких міг би сприяти оптимізації управлінських рішень, електронну доставку документів тощо.

Сьогодні активно створюються нові, геоінформаційні технології, які інтегрують роботи з базами даних, процедури математичного аналізу та методи наочно-просторового наведення результатів щодо завдань накопичення, обробки і надання користувачам геопросторової інформації. Створення геоінформаційних технологій зумовлене переходом владних структур до прогностичних форм діяльності з використанням багатоваріантних моделей розвитку подій, що потребує не просто констатації фактів на підкріплення тієї чи іншої тези, а системного підходу до розв'язання проблеми в цілому на основі поєднання інтелектуальних здібностей людини з функціональними можливостями сучасних автоматизованих інформаційних систем. Динамічний розвиток геоінформаційних технологій потребує координації зусиль бібліотек державного рівня та обласних універсальних наукових бібліотек, діяльність яких має регіональну спрямованість, для узгодженого формування та багатоаспектного використання комплексу розподілених баз даних з інформацією про економічну, екологічну, демографічну ситуацію в областях, наявні та природні ресурси тощо. Інтеграція робіт у цьому напрямі сприятиме перетворенню «бібліотечного» джерела інформаційної підтримки прийняття рішень в одне з провідних у системі інформування управлінських ланок, оскільки бібліотеки України

мають достатнє представництво в регіонах, належний кадровий потенціал, і значний досвід інформаційної діяльності.

Наступний, четвертий, етап інтелектуального оброблення документів тісно пов'язаний із комп'ютерними технологіями, оскільки його реалізація потребує електронних інформаційних ресурсів та значних обчислювальних потужностей. Ідеться про проведення бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень у сховищах даних. У процесі цих досліджень можуть здійснюватися такі інтелектуальні операції, як класифікація (виявлення ознак, що характеризують групу, до якої належить той чи той документ, за допомогою аналізу вже класифікованих публікацій і формулювання деякого набору правил), кластеризація (відокремлення компактних скупчень документів, що мають подібні, заздалегідь не задані ознаки) тощо. Робота в цьому напрямі дедалі більше інтенсифікується. Можна говорити вже про певні досягнення, хоча в повсякденній практиці згадані інтелектуальні технології поки що освітянськими бібліотеками не використовуються.

Інтегрований технологічний цикл, що передбачає бібліографування, реферування, підготовку інформаційно-аналітичних і прогностичних матеріалів, проведення бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень, є передумовою, необхідною для досягнення головного кінцевого результату – екстракції зі сховищ даних нових знань, які в явному вигляді в них не містяться. Цей, п'ятий, етап наукового оброблення документів сьогодні не реалізовується, проводяться лише дослідження та експерименти. Однак, саме діяльність такого рівня, на наше переконання, забезпечить входження бібліотек до суспільства знань як системоутворюючої ланки інформаційної сфери суспільства, сприятиме їхній трансформації з відносно автономних елементів інфраструктури, що сьогодні вважаються допоміжними, в інформаційні серцевини виробничих, наукових, освітянських і культурологічних структур. На перший погляд, це набуття бібліотеками якісно нового статусу і ролі в суспільстві, якого вони не мали ніколи. Однак, історія свідчить, що така трансформація є, насправді, відродженням притаманних бібліотекам сутнісних функцій наукової установи, інформаційно-аналітичного центру, культурологічної інституції, навчального закладу тощо. Були часи, коли книгозберігачі існували як структури, де поряд з формуванням фондів проводилися фундаментальні дослідження, отримувалися вагомі теоретичні результати світового рівня, створювалися шедеври мистецтва, здійснювалася підготовка кадрів вищої кваліфікації.

І, нарешті, нині значно більшої уваги потребує проблема лінгвістичного забезпечення національної системи реферування як у теоретичному, так і практичному аспектах. До її розв'язання вкрай важливо залучати мовознавців, бібліотеко- і бібліографознавців та спеціалістів у галузі інформатики. Їхні спільні зусилля мають бути спрямовані на вирішення питання інваріантності системи індексування документів у конкретній установі. Один із підходів до практичної реалізації цього принципу потребує створення і включення до складу лінгвістичних засобів комплексу баз даних з інформацією про класифікаційні схеми, що використовуються в бібліотеках та інформаційних центрах. Формат записів у цих базах даних повинен мати структуру «класифікаційний індекс – словесне визначення – супутні терміни», а програмне забезпечення бази даних підтримувати навігацію за ієрархією індексів. Певною мірою цей напрям фахівцями вже реалізується: пошуковий інтерфейс бази даних дає змогу проводити навігацію за трьома рівнями рубризатора Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Другий напрям передбачає створення удосконалених засобів морфологічного аналізу та граматичної нормалізації української лексики, які дають змогу формулювати пошукові запити мовою, наближеною до природної, тобто в його основу має бути покладено принцип інтелектуалізації засобів комп'ютерної лінгвістики.

Основним програмним забезпеченням національної системи реферування обрано ліцензійний безкоштовний пакет прикладних програм (ППП) CDS/ISIS, орієнтований на створення великих документних баз даних (до 16 млн записів) і пошуку інформації в них. Систему CDS/ISIS створено в ЮНЕСКО у відділі розроблення та використання програмного забезпечення для автоматизації її бібліотечних, архівних і документаційних служб. Вона також поширюється серед організацій і установ держав-членів ЮНЕСКО. Сьогодні існують версії

CDS/ISIS для комп'ютерів з операційною системою UNIX, Windows і MS/DOS з можливістю роботи в локальних і глобальних інформаційних мережах. Система CDS/ISIS вже набула значного поширення в світі: кількість лише офіційно зареєстрованих установ перевищує 20 тис. Серед них більше тисячі наукових установ, кілька десятків національних бібліотек, міжнародні культурні, громадські та релігійні організації, бібліотеки й архіви в країнах Європи, Азії, Латинської Америки. Приміром, систему CDS/ISIS активно використовують ЮНЕСКО, Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ), Лондонська Tute Gallery, низка міжнародних і державних програм (TERMNET POSTSEA та ін.), програми Європейської економічної спілки (ERASMUS, TEMPUS, COMMET). В Україні зареєстровано більше 100 користувачів цієї системи, серед яких: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН, Українська академія державного управління при Президенті України, Київський національний економічний університет, Національний аграрний університет, Український мовно-інформаційний фонд, Інститут програмних систем НАН України тощо. У CDS/ISIS є власна мова програмування високого рівня (CDS/ISIS Pascal), але користувач може написати необхідний йому програмний модуль будь-якою мовою програмування і з урахуванням певних правил включити його до складу системи. Остання є відкритою, вона побудована як інструментарій, котрий дає змогу легко адаптувати її до особливостей конкретної бібліотеки чи установи. Засобами CDS/ISIS без будь-яких доопрацювань реалізується клавіатурне й пакетне введення даних, їхній формально-логічний і семантичний контроль, редагування, пошук інформації та видача її в потрібній користувачеві формі, вибіркове розповсюдження інформації, експорт/імпорт файлів у стандартному форматі. До позитивних якостей системи належить її повна відповідність міжнародним стандартам (підтримка MARC-сумісних стандартів, ISO-стандартів і протоколів передачі даних у локальних і глобальних комп'ютерних мережах).

Ставлення до бібліотечно-інформаційної діяльності як до товару, перехід до ринкових відносин у цій галузі значно полегшує вирішення питання соціально-культурологічної, економічної цінності функціонування бібліотеки. Образно кажучи – ця цінність отримує підтвердження споживачькими грошима (держава як утримувач бібліотек теж є споживачем). Менеджмент у сфері інформаційних послуг – це цілеспрямований вплив на діяльність усіх працівників організації для успішного досягнення встановлених ними цілей у досить крихкому середовищі шляхом продуктивного використання наявних ресурсів для більш ефективного виконання управлінських заходів. Бібліотечні установи ці функції виконували завжди, але вони визначали лише їхні соціальні та культурно-просвітницькі цінності й не були спрямовані на економічну ефективність. Бібліотечна діяльність і раніше належала до сфери послуг, які надавалися громадянам у розрізі соціальних пільг, гарантованих державою, і тому не потребували комерційного менеджменту та маркетингу. Нині держава утримує бібліотеки лише частково. Тому на порядок денний постають питання самофінансування для підтримки ефективної діяльності. Тактика маркетингу саме і полягає у визначенні та формуванні виробничої діяльності з урахуванням поточної ринкової ситуації для забезпечення стійкого прибутку та активної поведінки споживача і зводиться до цілеспрямованого і свідомого регулювання процесу обміну інформацією [5].

Найлаконічніше та найвиразніше, головну функцію бібліотеки, на сучасному етапі, сформулював японський фахівець Катоґі (Catogі M.): «це створення системи, яка, на наш погляд, дає змогу будь-якій особі отримати в будь-який час у будь-якому місці вітчизняні та зарубіжні документи і бібліографічну інформацію про них». Саме цим окреслюються параметри її виробничої діяльності – це збирання друкованих та інших вербальних матеріалів з наступним бібліотечним опрацюванням, збереженням їх у каталогах, картотеках, бібліографічних посібниках та пов'язані з цим сервісні послуги. А її функція – задоволення потреб читачів (користувачів) через специфічний, опосередкований збут інтелектуальної продукції інших виробників, а точніше – закладених у ній знань, відомостей, інформацій, почуттів тощо, які, потрапивши до бібліотеки, стають її товаром і «продаються» споживачеві специфічними бібліотечними прийомами і методами.

Згідно з економічною теорією, бібліотека як виробнича структура належить до посередницько-збутового підприємства, а точніше – до посередницько-збутової установи. Як і всі посередницько-збутові підприємства, книгарня має складське господарство (книгосховища), виконує складські функції з накопичення та зберігання товарних запасів, формує торговельний асортимент (комплектування), готує товари для продажу (бібліотечне опрацювання та каталогізація), комплектує партії товарів (систематизація, розставлення фондів), рекламує їх (інформаційно-бібліографічна, виставкова діяльність, культурно-масові заходи) і «продає» (налає в оренду) їхнім споживачам. Крім того, частина бібліотечної діяльності є суто виробничою, що поєднує в собі матеріальне виробництво з духовним. Результати цієї діяльності характеризуються цільовим характером і мають свої чітко виражені особливості та властиві лише їм закономірності порівняно з класичним товарним виробництвом і класичною посередницько-збутовою діяльністю – побутово-сервісне обслуговування, рекламна діяльність тощо. Виробником тут виступає бібліотекар, який, використовуючи специфічні засоби виробництва (книги та іншу інтелектуальну продукцію) та праці (людський мозок, та технічні засоби), виробляє своєрідну інтелектуальну продукцію (бібліотечні каталоги і картотеки, бібліографічні покажчики, аналітико-оглядові й довідкові видання) для допомоги споживачам у задоволенні їхніх освітніх, науково-пізнавальних, соціальних та естетичних потреб. Ця продукція часто виступає і товаром, і послугою одночасно. Наприклад, бібліографічний посібник є товаром як друковане видання, і – послугою як упорядкований перелік літератури на замовлення. Предметом праці бібліотекаря виступає читацька діяльність користувача, бібліографа – бібліотечні фонди на різних матеріальних носіях, комплектувальника – потік вербальної продукції. Продуктом праці є інформація та знання, отримані споживачами через орендні та бібліотечно-інформаційні послуги, спрямовані на просування до споживачів продукції інших виробників. Знаряддям є слово, мова (як усна, так і збережена на різних носіях). Результатом праці – соціокультурна компетентність особистості як комплекс знань і уявлень, вмій і навичок, традицій і ціннісних орієнтацій, отриманих через самоосвіту та особистий духовно-інтелектуальний розвиток шляхом споживання інтелектуальної продукції, тобто її соціалізація [11; 16].

Останнім часом інформаційні послуги поповнилися послугами з комп'ютерного оброблення даних; професійні послуги, пов'язані з обслуговуванням інформаційних мереж; послуги й інформації, які надаються через комп'ютерні мережі. Весь цей спектр послуг різною мірою надається закладами освіти, культури та мистецтва, зокрема, інформаційними відділами вишів, бібліотеками всіх систем і відомств, музеїв тощо.

Аналіз сучасних інформаційних послуг дає змогу виявити деякі тенденції їхнього розвитку:

- ✓ кількість підприємств, зайнятих інформаційним бізнесом, зростає як за рахунок створення самостійних фірм, так і інформаційних служб великих комерційних структур у вигляді відділів або самостійних суб'єктів підприємницької діяльності;

- ✓ зростає зацікавленість провідних зарубіжних фірм у сфері інформаційних послуг, що веде до заповнення інформаційного вакууму, який склався в Україні. Про це свідчить, зокрема, відкриття представництв таких компаній, як Dun & Breadstreet, KPMG, Price Waterhouse, PeopleNet та ін.;

- ✓ розширюється спектр послуг, які надаються інформаційними підприємствами.

Підвідомчі інформаційні центри і служби, довідково-бібліографічні відділи через брак фінансування змушені або згорнути свою діяльність, або шукати шляхи продажу своєї інформаційної продукції, тобто вступати в бізнесові відносини зі споживачами. Не знаючи основ маркетингу ціноутворення, багато інформаційних підрозділів галузі культури, мистецтва й освіти зупинилися на роздоріжжі у своєму поступі, вилучивши з обігу найбільш трудомісткі та фінансово витратні послуги і продукцію, законсервувавши свої інформаційні ресурси «до кращих часів». Ці «кращі часи» можуть настати лише за умови, коли ці підрозділи вважатимуть себе не додатком управлінського процесу, а бізнесовим, діловим партнером галузевих управлінських структур і споживацької аудиторії, шукатимуть і знаходитимуть споживачів

своїх інформаційних продуктів і послуг. Така позиція допоможе зміцнити свою матеріально-виробничу базу, залучити до інформаційної роботи науковців і гідно оплачувати їхню працю. Це відразу ж відіб'ється на якості, а відтак – і на товарній цінності інформаційної продукції.

Особливо це стосується бібліотек, які споконвічно виконували інформаційну функцію. Підвищення ролі бібліотек, їхніх довідково-інформаційних служб у процесі інформатизації суспільства є закономірною необхідністю. Маючи величезні інформаційні ресурси у вигляді різних фондів, каталогів та картотек і по суті являючись банками знань, маючи кваліфікованих спеціалістів, які вміють створювати інформаційні банки і бази, можуть зібрати цілісну інформацію з фрагментів і створити нову, організувавши її так, щоб споживачеві було зручно з нею працювати, бібліотеки просто зобов'язані очолити інформаційний бізнес для широких верств населення і спеціалістів різних галузей науки і практики. На заваді цьому стає лише їхня некомпетентність у питаннях організації і ведення малого бізнесу, маркетингу інформаційної продукції і відсутність уміння виживати в умовах жорсткої конкуренції. Для зміни ситуації потрібно зовсім небагато – переглянути традиційну роль бібліотеки як некомерційної установи і шукати шляхи просування її інформаційних продуктів та послуг до тих, хто їх конче потребує і згоден за них платити.

Упровадження в Україні передових надбань сучасного менеджменту інформаційних послуг дасть змогу забезпечити позитивні зміни в життєдіяльності кожної людини і суспільства загалом, а саме:

- ✓ розширити можливості людини отримувати доступ до національних та світових інформаційних електронних ресурсів;

- ✓ створити нові робочі місця, поліпшити умови життя і праці людини;

- ✓ чітко окреслити нормативно-правові засади формування інформаційного суспільства, значно прискорити динаміку цього процесу.

- ✓ піднести рівень захисту прав і свобод людини та її добробуту, активізувати участь громадян в управлінні державою, сприяти розвитку демократії;

- ✓ підвищити конкурентоспроможність України, ефективність державного управління, продуктивність праці в усіх сферах економіки, рівень інформаційної безпеки людини, суспільства, держави, ступінь розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, зокрема українського сегмента Інтернету [17; 18; 19].

Виконання цих умов забезпечить перехід від індустріальної економіки до моделі науково-технічного та інноваційного розвитку, збільшить частку наукомісткої продукції, сприятиме якості та доступності послуг освіти, науки, культури, охорони здоров'я за рахунок упровадження інформаційно-комунікативних технологій.

Використана література

1. Гиляревский Р.С. Электронные издания в библиотеке: Проблемы и пути их решения // Библиотечное дело и проблемы информатизации общества: Тез. докл. междунар. научн. конф.; Москва 27-28 апреля 1999 г. – М., 1999. – С. 17-19.

2. Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського на 2005-2010 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1085 // Офіційний вісн. України. – 2004. – № 34. – С.29. – Ст. 2253.

3. Ухвалений Радою Міністрів Закон про утворення Фонду «Національної Бібліотеки Української Держави» // Держ. Вісн. – 1918. – № 32. – С.2.

4. Омельчук В.Ю. Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки / В.Ю. Омельчук // Бібл. вісн. – 1995. – № 5. – С. 1-13.

5. Каратигін С.В. Бази даних: найпростіші засоби опрацювання інформації; системи управління базами даних / С.В. Каратигін. – М. : АВФ, 1995.

6. Коннолли Т. Базы данных: проектирование, реализация и сопровождение / Т. Коннолли, К. Бегг, А. Страчан. – М. : «Вильямс», 2001. – 1112 с.

7. Кузьміна Т.О. Міжнародна система стандартизації та сертифікації : навч. посіб. / Т.О. Кузьміна. – К. : Кондор, 2011. – 450 с.

8. Лебедівський В.А. Виступ на Парламентських слуханнях з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні 21 вересня 2005 р. / В.А. Лебедівський // Матеріали Парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. – К. : Секретаріат Верховної Ради України. – 2005. – С. 40-42.

9. Макаренко Є.А. Інформаційне суспільство, політика, право в програмній діяльності ЮНЕСКО : монографія / Є.А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2000. – 384 с.
10. Щедролосьєв Д.Е. Использование слабоструктурированной модели данных при построении открытых информационных систем / Д.Е. Щедролосьєв // Вісник Херсонського державного технічного університету, 2001. – № 3 (12). – С. 327.
11. Чепуренко Я.О. Державне забезпечення системи обов'язкового примірника творів друку України: етапи розвитку / Я.О. Чепуренко ; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. – К., 1998. – 69 с.
12. Чернець В.Г. Культура як засіб соціалізації особистості / В.Г. Чернець. – К., 1995. – С. 73-77.
13. Чернець В. Українська культура у контексті світової цивілізації / В.Г. Чернець. – К. : КДІК Мінкультури України, 1993. – 7 с.
14. Чухно А. Трансформаційні процеси у світі та ЗМІ / А. Чухно // Журналістська педагогіка в контексті Болонського процесу. – К., 2007. – С. 245.
15. Фоміна Л. Специфіка семантичних зв'язків між терміноелементами терміносистеми програмування, комп'ютерних мереж та захисту інформації / Л. Фоміна, А. Ніколаєва // Українська термінологія і сучасність. – К., 2005. – С. 230-234.
16. Хоц А. Информационная революция и этнические аспекты культуры современного общества : автореф. дис. ... канд. филос. наук / А. Хоц. – Симферополь, 2010. – С. 7.
17. <http://src.nsu.ru/conf/nit/>
18. http://magazine.stankin.ru/arch/n_15/02/index.htm
19. <http://msdn.microsoft.com>.